

Маргіналій

Народная гаспадарка савецкай Беларусі

У пасъляваенны пэрыяд наступлі вялікія зьмены ўва ўсіх галінах жыцьця Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. У выніку самаадданай працы, абапіраючыся на ўзаемнае супрацоўніцтва ўсіх народаў Савецкага Саюзу, беларускі народ у кароткі час ня толькі ліквідаваў ваенныя разбурэнні, але і дабіўся новых, вялікіх посьпехаў у разьвіцці ўсіх галін гаспадаркі.

Сёняння Беларуская ССР — адзін з найбуйнейшых эканамічных раёнаў Савецкага Саюзу. Па колькасці насельніцтва, якое ў 1963 г. складала 8,4 мільёны чалавек, уступае яна толькі Расейскай федэрациі, Украіне, Казахстану і Ўзбекістану. Беларусь займае таксама значнае месца ў агульнасусайнай прамысловай вытворчасці. Так, напрыклад, займаючы каля 4% насельніцтва СССР, Беларусь выпускае звыш 11% ўсіх мэталарэзных станкоў у СССР, 5% грузавых аўтамабіляў, каля 13% трактараў, 14% ровараў, 17% матацыкліяў, 10% ільняных тканін і г.д. Вырабы з маркамі беларускіх фабрык сустракаюцца ўжо ня толькі ўва ўсіх рэспубліках Савецкага Саюзу, але і экспартуюцца ў многія краіны Эўропы, Азіі і іншыя.

Багацьці зямлі беларускай

У выніку сыстэматычных і плянамерных геалігічных пошукаў, якія праводзіліся ў Беларусі савецкімі вучонымі, былі адкрыты новыя мінеральныя багацьці, якія маюць важнае прамысловое значэнне.

Найбольш важным сярод разьведеных энэргетычных сырavін у Беларусі ёсьць *торф*, вялізарныя запасы якога складаюць каля 5 мільярдаў тон (у пераліку на паветрана-сухі). Гэта значыць, што пры цяперашніх памерах эксплюатацыі паліва гэтага хопіць прыкладна на 500 гадоў. Торф мае таксама вялікае значэнне як мясцове арганічнае ўгнаенне, а ў будучыні стане, магчыма, каштоўнай сырavінай для хімічнай прамысловасці.

У апошнія гады былі ўстаноўлены на Палесьсі радовішчы *нафты* і *каменнага вугалю*. Зараз вядуцца ў гэтым раёне далейшыя дасьледаваньні, якія, магчыма, дазволіць вырашыць справу эксплюатацыі гэтых відаў паліва. Пэўнае значэнне для Беларусі мае таксама гідраэнэргія, так званы “белы вугаль” — энэргія такіх рэк, як Дзьвіна, Нёман, Дняпро і іншыя.

Асабліва важнае значэнне для пэрспэктыў разьвіцця беларускай хіміі маюць адкрытыя на Палесьсі грамадныя рэсурсы *каменнай солі*, а таксама *калійных соляў*. Як паказваюць падлікі, запасы калійных соляў у Беларусі займаюць другое месца на сьвеце і перавышаюць іх у такіх краінах як Злучаныя Штаты Амэрыкі, Францыя, Нямеччына, Гішпанія.

У Беларускай ССР выведаны вялікія рэсурсы разнастайных *мінеральных сырavін* для прамысловасці будаўнічых матэрыялаў, як даляміты, вапнякі, крэйда, мэргель, гліна, сылікатныя і кварцавыя піскі, гравій, валуны і іншыя. Гэтыя мінералы дазваляюць развіваць вытворчасць амаль ўсіх будаўнічых матэрыялаў, між іншым, цэмэнту, съценавых блёкаў і г.д.

Багатая Беларусь *лясамі*. Пакрытая лесам плошча займае тут 31,2% тэрыторыі рэспублікі, што стварае спрыяльныя ўмовы для разьвіцця дрэваапрацоўчай і папяровай прамысловасці.

Трэба таксама звярнуць увагу на вялікае значэнне мясцовых *сельскагаспадарчых сырavін*, як ільновалакно і канопля — для тэкстыльнай прамысловасці, і іншыя прадукты — для

харчовай прамысловасці.

Разьведка багацьця ў беларускай зямлі працягваеца далей. Можна спадзявацца, што яна прынясе далейшыя посьпехі ў выглядзе новых відаў мінэralaў для прамысловасці.

Развіццё прамысловасці

Асаблівая ўвага ў пасъляваенным разьвіцці народнай гаспадаркі Беларускай ССР была зьвернута на хуткі рост прамысловасці, якая сённяня зьяўляеца вядучай галінай эканомікі рэспублікі. На разьвіццё прамысловасці была накіравана пераважная частка капіталаўкладання ў народную гаспадарку Беларусі. Валавая прадукцыя прамысловасці БССР у 1962 годзе ў 5,2 разы перавышала даваенны ўзровень. Асабліва хуткі рост прамысловай вытворчасці наглядаеца ў Беларусі ў бягучай сямігодцы¹ (1959—1965). Так, напрыклад, у гадох 1959—1962 валавая прадукцыя прамысловасці ўзрасла на 58% замест 37% па пляне. Чакаеца, што ў 1965 годзе яна перавысіць ў 2,1 разу ўзровень 1958 году.

Адначасова з хуткім ростам прамысловай прадукцыі наступаюць важныя змены ў структуры беларускай прамысловасці.

Энергетыка і паліўная прамысловасць. У выніку адбудовы існаваўшых перад вайной і пабудовы новых электрастанцыяў вытворчасць электраэнэргіі ў Беларусі дасягнула ў 1962 годзе 4,6 мільярдаў кіляватгадзін, што амаль у дзесяць разоў перавышае даваенны ўзровень. Цікава адзначыць, што сённяня адна толькі Беларуская ССР прадукуе электраэнэргіі ў два разы больш, чым уся дарэвалюцыйная Расея. У бліжэйшыя гады значна павялічыцца магутнасці беларускіх электрастанцыяў, у выніку чаго вытворчасць электраэнэргіі перавысіць у 1965 годзе 7 мільярдаў кіляватгадзін.

Яшчэ некалькі гадоў таму назад асноўным відам паліva ў Беларусі быў торф. Прадукцыя гэтага паліva складала ў апошнія

гады каля 9 млн. тон. За гады бягучай сямігодкі ў БССР будуць пабудаваны новыя торфапрадпрыемствы, а агульная прадукцыя торфу павялічыцца амаль да 15 млн. тон. Акрамя таго, разгортваеца ў рэспубліцы вытворчасць тарфяных брыкетаў і паўбрывкетаў, прадукцыя якіх у 1965 годзе перавысіць 1,5 млн. тон.

Важныя змены наступяць у гады сямігодкі ў паліўным балянсе Беларусі ў сувязі з пабудовай шэрагу газаправодаў і нафтаправодаў, якімі будзе паступаць зь іншых рэспублік СССР прыродны газ і нафта. Ацэньваеца, што да 1965 году спажываныне газу ў Беларусі дасягне 2 млрд. куб. м. у год, што адпавядае прыкладна 7 млн. тон торфу. Агулам у 1965 годзе ўдзельная вага нафты і газу ў паліўным балянсе Беларусі складзе каля 41%: замест 4,3% у 1958 годзе, а торфу — адпаведна зменшыцца з 44,5% да 35,4%.

Машынабудаўнічая прамысловасць ёсьць найбольш развітай галінай прамысловасці Беларусі. У 1962 годзе яна выпускала вялікі асартымент металарэзных станкоў (20 тыс. штук), аўтамабіляў (22,4 тыс. штук), трактараў (45,1 тыс. штук), камбайнай (35 тыс. штук), дзясяткі тысяч розных сельскагаспадарчых машын, электраматоры, трансфарматары і іншыя.

Беларускія машынабудаўнічыя заводы выпускаюць, акрамя машын і абсталявання для прамысловасці, сельскай гаспадаркі і транспарту, таксама вялікія колькасці вырабаў шырокага ўжытку. Так, напрыклад, Менскі мотавялісыпэдны завод выпусціў у 1962 годзе 106 тысяч матацыкляў і 410 тысяч вэлясыпэдаў, а Менскі радыёзавод — 160 тысяч тэлевізараў і 243 тысячи радыёпрыёмнікаў і радыёлаў. Беларускія заводы выпусцілі ў 1962 годзе таксама 1,2 мільёны гадзіннікаў, 242 тысячи швейных машын, піяніна і цэлы шэраг іншых вырабаў.

У гады бягучай сямігодкі прадукцыя машынабудаўнічай прамысловасці ў Беларускай ССР павялічыцца ў 2,2 разы.

Хімічная прамысловасць Беларусі яшчэ

¹ Сямігадовыя гаспадарчыя пляны былі ўведзеныя ў СССР замест пяцігадовых XXI з'ездам КПСС у пачатку 1959 г. Пасъля зъмяшчэння з пасады 1-га сакратара ЦК КПСС Мікіты Хрущова ў 1964 г. краіна зноў вярнулася да пяцігадовых плянаў. — A.C.

некалькі гадоў таму назад прайяўляла сур'ёзнае адставанье. Вытворчасць гэтай прамысловасці абмяжоўвалася ў асноўным вырабамі лесахіміі. У гады сямігодкі ў Беларусі ствараецца новая галіна прамысловасці — вытворчасць мінеральных угнаенняў. На базе палескіх калійных соляў у 1958 годзе пачалося будаўніцтва аднаго з найбольшых у СССР Салігорскага калійнага камбінату, які дасць першую прадукцыю ў 1963 годзе. Згодна з задачамі сямігадовага пляну, да 1965 году Беларуская ССР будзе выпускаць больш ад 20% агульнасашэнской прадукцыі калійных угнаенняў, што забясьпечыць ня толькі патрэбы сельскай гаспадаркі Беларусі, але будзе вывозіцца ў суседнюю рэспубліку СССР, а таксама ў іншыя краіны, між іншым, у Польшчу. Намечана таксама будаўніцтва двух заводаў фосфарных угнаенняў у Бабруйску і Гомелі і аднаго заводу азотных угнаенняў у Горадні, працягваецца будаўніцтва другога калійнага камбінату ў Салігорску.

За гады сямігодкі ў Беларусі ў 3,5 разы павялічыцца прадукцыя штучнага валакна. Будзе наладжана таксама вытворчасць вырабаў з пластмасаў, штучнай скury, фарбаў, лакаў і іншых хімічных вырабаў. У Полацку будзе пабудаваны першы нафтаперапрацоўчы завод, які будзе выпускаць, між іншым, шэраг хімічных вырабаў, што атрымліваюцца на базе нафты.

Прамысловасць будаўнічых матэрыялаў выпускае шырокі асартымент найболіш сучасных відаў матэрыялаў, неабходных для прамысловага і жытлёвага будаўніцтва. Вытворчасць цэмэнту павялічылася за гады

1940—1962 у пяць разоў і дасягнула 1 млн. тон, а прадукцыя ваконнага шкла ўзрасла за гэты час больш чым у 6 разоў і дасягнула 12,3 млн. м². У вялікіх колькасцях выпускаецца цэгла (1,4 млрд. штук), чарапіца, вапна, шыфэр, гіпс і іншыя. У апошнія гады хуткі рост прайяўляе вытворчасць зборных жалезабетонных канструкціяў, дэталяў і іншых сучасных відаў будаўнічых матэрыялаў, што спрыяе індустрыялізацыі будаўніцтва.

Дрэваапрацоўчая прамысловасць — адна з найбольш разьвітых і традыцыйных галінаў прамысловасці Беларусі. Нягледзячы на намечанае ў сямігодцы зъмяншэнне памеру рубкі лесу, вытворчасць дрэваапрацоўчай і папяровай прамысловасці значна павялічыцца. Вытворчасць мэблі ўзрасце на 71% у параўнанні да 1958 году, дэталяў для стандартных і тыповых дамоў — на 41%, будзе арганізавана вытворчасць драўляністружковых пліт і драўляні-валакністых пліт на аснове выкарыстання драўнінных адходаў. Прадукцыя паперы ў гадах 1958—62 павялічылася з 67,3 тыс. — да 77,2 тыс. тон.

Лёгкая прамысловасць. Валавая прадукцыя лёгкой прамысловасці Беларусі за сямігодзідзе 1959—65 павялічыцца прыкладна на 70%. Вытворчасць важнейшых відаў прадукцыі гэтай прамысловасці ўзрасце ў наступным аб'ёме.

За сямігодку будуць пабудаваны і ўведзены ў дзеяньне баваўняны камбінат у Баранавічах, новы буйны ільнокамбінат у Маладэчне і другая чарга Аршанскаага ільнокамбінату, ільнопрадзільная фабрика, другі дывановы камбінат у Берасці і многія іншыя

Лёгкая прамысловасць Беларусі

Від прадукцыі	Адзінка вымярэння	1940	1958	1965
Тканіны				
баваўняныя	млн. м ²	9,1	3,5	65,0
шарсцяныя	млн. м ²	0,3	4,4	19,5
ільняныя	млн. м ²	15,8	46,6	50,2
шаўковыя	млн. м ²	0,0	0,8	10,9
Панчошна-шкарпэткавыя вырабы	млн. пар	81,0	77,6	81,3
Бялізнавы трыватаж	млн. штук	17,4	26,1	31,6
Верхні трыватаж	млн. штук	1,2	3,6	5,8
Скуранны трыватаж	млн. пар	9,8	16,1	24,3

прадпрыемствы лёгкай прамысловасці. У выніку прадукцыя баваўняных тканін узрасьце за сямігодзьдзе ў 18 разоў, шарсцяных — у 4,4 разы, і шаўковых — у 14 разоў. Значна ўзрасьце вытворчасць трыкатажнай прамысловасці і абутку.

На аснове росту сельскагаспадарчай сыравіны прадукцыя *харчовай прамысловасці* павялічыла за сямігодзьдзе на 60%, значна павялічыла таксама прадукцыя кансэрваў, якая ўжо ў 1962 годзе дасягнула 215 млн. умоўных банак. За сямігодзьдзе прадугледжваеща пабудаваць у Беларускай ССР чатыры новыя цукровыя заводы, што дазволіць павялічыць вытворчасць цукру прыкладна ў 6 разоў у параўнанні да 1958 году. У бліжэйшыя гады закончылица пабудова новых мясакамбінатоў, малочных заводаў, малочна-кансэрвавых, броварных і многіх іншых прадпрыемстваў харчовай прамысловасці.

Сельская гаспадарка

Уся зямля ў Беларускай ССР становіць уласнасць дзяржавы і знаходзіцца ў карыстаньні калгаснага сялянства, саўгасаў і іншых дзяржаўных гаспадараў. Паводле дадзеных на 1 лістапада 1961 году, ворная зямля ў рэспубліцы складала агулам 6,1 млн. га, з чаго 5,8 млн га, або 95%, знаходзіліся ў грамадzkім карыстаньні калгасаў, саўгасаў і іншых дзяржаўных гаспадараў, і толькі 0,3 млн. га, або 5%, складалі прысадзібныя участкі калгасаў.

Паспяховае ажыццяўленне сацыялістычнай індустрыйлізацыі ў СССР стварыла магчымасць шырокай мэханізацыі сельской гаспадаркі. Сёння на палёх Беларусі працујуць дзясяткі тысяч трактараў, камбайнаў і іншых сельскагаспадарчых машын. Аб хуткім росце мэханізацыі сельской гаспадаркі Беларусі сведчыць, між іншым, факт, што за

пэрыяд 1940—1962 колькасць трактараў павялічылася амаль у пяць з лішнім разоў, а зерневых камбайнаў больш як у сем разоў.

За пасъляваенны пэрыяд пашырана таксама пасяўная плошча ў Беларусі, галоўным чынам у выніку асушення забалочаных зямель.

За гады 1953—1961 валавая прадукцыя сельскай гаспадаркі Беларускай ССР павялічылася на 61% і дасягнула 2558 млн. рублёў, з чаго большую частку (57%) складала вытворчасць земляробства і меншую (43%) — жывёлагадоўлі.

Наступныя дадзенныя характарызуюць дынаміку вытворчасці земляробства Беларусі за пасъляваенныя гады.

Вытворчасць збожжавых культур у Беларусі разъвівалася ў пасъляваенны пэрыяд нездавальняюча. У той самы час прадукцыя ільновалакна павялічылася амаль у 2,5 разы. Хуткі рост прайяўляла таксама вытворчасць цукровых буракоў (фабрычных) у сувязі з узрастаем запатрабаваннем беларускіх цукровых заводаў на сыравіну. Вытворчасць бульбы складала ў 1961 годзе 10,9 млн. тон, гэта значыць, амаль дасягнула даваенага ўзроўню.

Вялікія задачы пастаўлены перад сельскай гаспадаркай Беларусі бягучым сямігадовым плянам. Згодна з плянам, ураджайнасць збожжавых культур у Беларусі павінна ўзрасці да 1965 году да 15 цэнтнераў з га. У 1965 годзе ўраджайнасць ільну павінна скласці 4,0 ц з га, а вытворчасць ільновалакна — 110,8 тыс. тон. Да канца сямігодкі вытворчасць цукровых буракоў павінна ўзрасці да 800—900 тыс. тон, а іх ураджайнасць — да 180 ц з га. Яшчэ хутчэй мае ўзрасці вытворчасць бульбы і дасягнуць у 1965 годзе 17,1 млн. тон пры сярэднім ураджайнасці 160 ц з га.

Вялікія змены наступілі таксама ў жывёлагадоўлі Беларусі. За пасъляваенны

Вытворчасць важнейшых прадуктаў у БССР

	1940	1953	1961	1962
Збожжавыя культуры — усе	2,727	1,572	2,264	1,766
Ільновалакно	36	20	82	88
Цукровыя буракі	—	91	391	367
Бульба	11,879	8,040	10,925	7,016

пэрыяд значна павялічылася пагалоўе і ўзрасла прадукты ўнасьць гэтай галіны сельскай гаспадаркі.

Як паказваюць гэтыя даныя, стан пагалоўя ўсіх відаў жывёлы (акрамя авечак і коз) на пачатку 1963 году значна перавышаў даваенны ўзровень. Пры гэтым трэба адзначыць, што за гэты час яшчэ хутчэй павялічыўся лік жывёлы, якая знаходзіцца ў грамадzkім статку калгасаў і саўгасаў. Так, напрыклад, на пачатку 1963 году ўдзел грамадzkага статку калгасаў і саўгасаў у агульным пагалоўі буйной рагатай жывёлы складаў у Беларусі 62%, кароў — 45%, съвіньня — 47%, а авечак і коз — 55%. Апошняя частка жывёлы складала асабістую ўласнасьць калгасынікаў, работнікаў і служачых.

Адначасова з ростам пагалоўя жывёлы ў Беларусі наглядаўся рост жывёлагадоўчай вытворчасці, а ў першую чаргу — мяса і малака. Агульная вытворчасць мяса (па ўсім катэгорыям гаспадараў) дасягнула ў 1962 годзе 453 тыс. тон у забойнай вазе, супраць 275 тыс. тон у 1949 годзе. Вытворчасць малака ў рэспубліцы павялічылася за гэты пэрыяд з 2,0 да 3,5 млн. тон.

Згодна з задачамі сямігадовага пляну, вытворчасць мяса ў Беларусі павінна дасягнуць у 1965 годзе 825 тыс. тон, малака — 5,2—5,4 млн тон і яек — 1,2 млрд. штук супраць 0,9 млрд. штук у 1962 годзе.

У бліжэйшыя гады значэнне жывёлагадоўлі ў Беларусі значна павялічыцца згодна з спэцыялізацыяй сельскай гаспадаркі

рэспублікі, што ажыццяўляецца ў напрамку жывёлагадоўлі. Пастанова V пленуму ЦК КПБ сцвярджае, што Беларусь павінна быць раёнам інтэнсіўнай малочна-мясной жывёлагадоўлі, съвінагадоўлі і птушагадоўлі. Яна мае спрыяльныя прыродныя і эканамічныя ўмовы для вытворчасці таннага мяса, малака, яек і іншых прадуктаў жывёлагадоўлі.

*Друкунца паводле:
Беларускі каляндар. Беласток, 1964.*

Жывёлагадоўля ў Беларусі* (тыс. тон)

	1941	1954	1962	1963
Буйная рагатая жывёла	2,844	2,678	4,056	4,122
у тым ліку				
Каровы	1,956	1,553	2,130	2,192
Съвіньні	2,520	1,764	3,682	3,211
Авечкі і козы	2,578	1,632	1,307	1,125

* Стан на 1 студзеня.

Працяг слáўных трайдзыяў

Як ні дзіўна, але выдавецкая дзейнасць Скарыны ў Празе ў XVI ст. многім з нас вядома лепш, чым сучасныя беларуска-чэхаславацкія культурныя сувязі. Карыстаючыся пабыўкай у Празе, мы папрасілі Вацлава Жыдліцкага¹, дацэнта Карлавага ўніверситету, расказаць чытчам “Нівы” аб tym, што ў нашыя дні робіцца ў сталіцы братній Чэхаславаччыны для азnamлення з беларускай мовай, для папулярызацыі беларускай літаратуры.

Вось, сядзім у прасторным пакоі-кабінэце, дзе паміж кніжнымі стэляжамі амаль на кожным свабодным месцы на сценах вісіць карціны. Сярод рэпрадукцыяў сусветных мастакоў, чэскага Славічэка² і расейскага Шышкіна, звяртаюць увагу цікавыя арыгіналы. Гаспадар, заўважыўшы мой зьдзіўлены позірк, паясьняе: “Гэта мой беларускі скарб. Калісці мяне вельмі зацікавіла выставка “клоўнаў” Барыса Малкіна³ ў Менску. Я папрасіў пазнаёміць мяне з аўтарам — цудоўным мастаком і чалавекам. І на памяць аб нашай сустрэчы, апрача аднаго “клоўна”, атрымаў вось “Яраслаўну”, “Галаву старога мужчыны”, натурморт з рыбамі і іншыя. Праўда, прыгожыя карціны? Дасоль з уздычнасцю згадваю аўтара і, гледзячы на яго творы, успамінаю «мой» Менск і маіх беларускіх сяброў”.

Цікавая размова працягваецца...

Ніва: Як паведамлялася ў прэсе, у Праскім універсітэце вывучаеца беларуская філялёгія. Раскажыце, калі ласка, больш падрабязна аб арганізацыі і абсягу яе наўучання.

Жыдліцкі: Пры катэдры расейскай мовы і літаратуры нашага ўніверситету існуе

аддзяленне беларусістыкі і украіністыкі. У рамках гэтага аддзялення, узынілага пасыля рэарганізацыі катэдры ўсходнеславянскіх літаратур, ужо шмат гадоў вывучаеца беларуская мова і літаратура. Згодна зь існуючым рэгламентам, усе нашы студэнты—славісты, акрамя свайго асноўнага філялігічнага напрамку абавязаны слухаць лекцыі па гісторыі, мове і літаратуры аднаго зь іншых славянскіх народаў. Аб выбары гэтага дадатковага напрамку вырашаюць яны самі. У такім пляне найбольшую зацікаўленасць беларусістыкай праяўляюць студэнты расейскай філялёгіі.

Пытаньнямі беларускага мовазнаўства займаюцца на нашай катэдры прафэсар Уладзімер Барнэт і дацэнт Мікола Затаўканюк. Першы зь іх цікавіцца гісторыяй беларускай мовы, другі — сучасным мовазнаўствам. Іх навуковыя працы друкаваліся, між іншым, і ў польскім журнале “Slavia Orientalis”. Я займаюся гісторыяй беларускай літаратуры.

Вынікам нашай калектыўнай працы будзе падручнік “Уводзіны да беларусістыкі”, які ўжо неўзабаве атрымаюць студэнты славістыкі. У ім прадугледжаны матэрыялы па гісторыі Беларусі і гісторыі беларускай мовы ў параўнанні зь іншымі славянскімі мовамі, нарыс па гісторыі беларускай літаратуры, а таксама шырокая бібліографія працаў па ўпамянутых пытаньнях.

Ці Вашы зацікаўлены беларускай літаратурай абмяжоўваюцца толькі навуковай і дыдактычнай дзейнасцю?

Ня толькі. Шмат часу прысьвячаю таксама перакладам твораў беларускіх савецкіх пісьменнікаў на чэскую мову. За мінулыя пяць—шэсць гадоў выйшлі ў праскіх выдавецтвах перакладзеныя мною кнігі Караткевіча “Дзіке паляванье каралаля Стаха” (1972) і раман “Нельга забыць” (1976), Карпюка “Данута” (1974), Адамовіча “Хатынская апо-

¹ Жыдліцкі Вацлаў (1931—2002) — чэскі філёлаг, перакладнік, доктар філозофіі, філялёгіі і мастацтвазнаўства. У 1955—1981 г. выкладаў украінскую і беларускую літаратуру ў Карлавым універсітэце ў Празе. — А.П.

² Славічэк Антанін (1870—1910) — чэскі мастак, майстар нацыянальнага рэалістычнага пэйзажу. — А.П.

³ Малкін Барыс (1908—1972) — беларускі тэатральны мастак. — А.П.

весе́ць” (1975), Шамякіна “Сэрца на далоні” (1975), Быкава “Абэліск” (1975) і “Дажы́ць да съвіта́ньня” (1976), Брыля “Птушкі і гнёзды” (1976) і Пташніка “Мсыціжы”, якая выйдзе з друку ў бліжэйшыя тыдні.

Гэта далёка ня ўсе пераклады беларускай мастацкай літаратуры, якія выйшлі ў Празе. Шмат працуюць і іншыя перакладчыкі. Напрыклад, дасюль выйшла ў нас адзінцацаць кніжак Быкава, большая частка якіх — у дасканалым перакладзе Яраслава Гулака⁴. У мінульм годзе паявіўся пераклад “Тарата́ка” Пташніка, а ў бліжэйшыя месяцы наш чытач атрымае кнігу Мележа “Людзі на балоце” і кнігу выбраных апавяданьняў А. Кудраўца.

У галіне перакладаў беларускай паэзіі працуюць Ільля Гайсьлер і Яраслаў Кабічэк⁵. У іх перакладзе змешчана ў сёлетнім ліпеніцкім нумары “Световай літэратуры” падборка вершаў Танка, а ў 1977 г. выйдзе асобыны зборнік паэзіі гэтага аўтара. На 1978 год плянуеца выпуск анталёгіі дзесяці сучасных беларускіх паэтаў, які ўыйдзе ў выдавецтве “Ieskoslovensky spisovatel”. Часта прыходзіцца мне рабіць моўную кансультацыю тым маім калегам, якія ў сваёй перакладчыцкай працы карыстаюцца тэкстамі твораў, выдадзеных у перакладзе на расейскую мову. Агульная заўага: на працягу апошніх пяці—шасці гадоў зроблена ў нас для папулярызацыі беларускай літаратуры больш, чым за ўсе мінулыя дзесяцігодзьдзі.

Гэта вялізарная праца. З прыемнасцю вішуем Вас і Вашых калег. Сказыце яничэ, ці пераклады не адбіваюцца адмоўна на Вашай навуковой работе?

Думаю, што не. Бачыце, праца над перакладам дае магчымасць лепш пазнаць аўтара, глыбей пранікнуць ня толькі ў съвет яго ідэяў, але таксама ў яго творчую майстэрню, пазнаёміцца з “тэхнічнымі” аспектамі яго творчасці. Некаторыя перакладзеныя творы (напрыклад, “Хатынскую аповесьць” Адамовіча, “Дажы́ць да съвіта́ньня” Быкава ці “Мсыціжы” Пташніка) дапоўнены маімі

пасыялоўямі — вялікімі літаратуразнаўчымі артыкуламі. Адзін з іх — пра “Хатынскую аповесьць” Адамовіча — друкаваўся ў менскім часопісе “Нёман”. Падрыхтаваў таксама ўступ да зборніка паэзіі Танка, аб якім успамінаў вышэй. Мною апрацаваны і разьдзел аб беларускай літаратуры, які ўвайшоў у выпушчаны ў мінульм годзе сёмы том “Гісторыі сусветнай літаратуры”, якая выдаецца ў Заграбе.

Вашы намеры на будучыню?

Спадзяюся, што ў наступным годзе выйдзе перакладзеная мною аповесьць Каараткевіча “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні”. Зараз працую над перакладам кнігі Адамовіча, Брыля і Калесніка “Я з вогненнай вёскі”, у якім ілюстрацыіны матэрыял будзе дапоўнены новымі дакументальными здымкамі, знойдзенымі ў берлінскіх архівах. У выдавецкім пляне — “Атлянты і карыятыды” Шамякіна. Хачу перакласці аповесьць Пташніка “Найдорф”, якую лічу адной з найлепшых у сучаснай беларускай літаратуры. Вабіць таксама Вольга Іпатава — аўтар высокай культуры і эрудыцыі. Досьвед перакладчыцкай работы спадзяюся выкарыстаць для апрацоўкі літаратуразнаўчага дасыследаванья “Тыпалёгія стыляў сучаснай беларускай прозы”.

Можса, яничэ некалькі слоў аб тым, як ацэньваеце творчасць беларускіх літаратаў Беласточчыны?

Беларуская літаратура Беласточчыны таксама нам не чужая. Мяне як перакладчыка прозы асабліва цікавіць Яновіч. Яго трапнія мініятуры з глубокім псыхалагічным зъместам пакідаюць вялікае ўражанье. Магчыма, у недалёкай будучыні зможам апублікаваць у перакладзе на чэсскую мову падборку мініятур Яновіча. На мой погляд, нештодзённай зъявай на беларускім парнасе ёсць Бурш⁶. І ня толькі ў паэзіі, але і ў галіне мовы. Бурш паказаў, што беларуская паэтычная мова ні ў чым не саступае лепшым узорам французскай паэзіі. Думаю, што аб усіх здабытках вашага літаратурнага асяродзьдзя мы

⁴ Гулак Яраслаў (1920—1999) — чэскі перакладнік з расейскай і нямецкай моў (творы Васіля Быкава перакладаў з расейскага перакладу). — А.П.

⁵ Кабічэк Яраслаў (1931—1996) — чэскі перакладнік з славянскіх і іншых моў. — А.П.

яшчэ мала ведаем.

Скажыце, калі ласка, на заканчэннне, што паўплывала на Вашу зацікаўленасць беларускай літаратурай і яе папулярызацыі у Чэхаславакіі?

Мабыць, выпадковасць, а дакладней — уражаньне, якое выклікаў у мяне верш Максіма Рыльскага⁷ “Сябрам беларусам”. Ад гэтага і пачалося...

*Друкуецца паводле:
Ніва. 1976. 26 верасьня.*

---

⁶ Бурш Яша (нар. 1929) — беларускі паэт і мастак, жыве і працуе ў Варшаве. У 1964 г. выдаў зборнік вершаў “Прамень думкі” — *А.П.*

⁷ Рыльскі Максім (1895—1964) — украінскі паэт, які пераклаў на ўкраінскую мову шмат вершаў беларускіх аўтараў. — *А.П.*

Зроблена ў Польшчы

Пад такім дэвізам адбылася ў другой палавіне ліпеня ў Менску вялікая польская прамысловая выстаўка. Яна была ня толькі нагляднай дэманстрацыяй эканамічна–тэхнічнага прагрэсу ПНР з нагоды яе 35-годзьдзя, але і канкрэтнай гандлёвой прапановай польской прамысловасці, якая адрасавалася перш за ёсё народнай гаспадарцы Беларускай ССР.

Варта падкрэсліць, што ва ўмовах няспыннага эканамічнага прагрэсу хутка ўзрасце значэнне Беларусі ў агульнасаузным тавараабмене з заграніцай. Сёньня яна здзяйсняе трэцяе месца ў замежным гандлі ССР (пасля Рәсей і Украіны). Вырабы беларускай прамысловасці і сельскай гаспадаркі экспартуюцца ў звыш 100 краін съвету, сярод якіх найбольшым гандлёвым партнёрам зьяўляецца Польшча. Як паказваюць апошнія даныя, у мінулым годзе звыш 25% вартасты экспарту БССР кіравалася ў Польшчу, што значна перавышае ўдзел ПНР у экспарце ўсяго ССР (10%).

Беларусь паставяла ў Польшчу шырокі асартымент прамысловых вырабаў, між іншым, калійная ўгнаені (каля 2 млн. тон у год), электраэнэргію, нафтахімічныя вырабы, станкі, будаўнічыя матэрыялы, грузавікі, вялікая колькасць халадзільнікаў “Мінск” і гадзіннікаў “Луч”. Адначасова з Польшчы ў БССР паставяла ўсяго значныя колькасць прамысловага абсталівання (у тым ліку камплектныя заводы для хімічнай, цукровай і дрэваапрацоўчай прамысловасці), каменны вугаль, шмат сельскагаспадарчых і будаўнічых машын, электратэхнічная і электронная апаратура. Вырабы шырокага ўжытку і іншыя.

Ува ўмовах узрастаючага эканамічнага патэнцыялу ПНР і БССР вывучэнне ўзаемных патрэбаў і магчымасцяў зьяўляеца істотным фактарам далейшага разьвіцця супрацоўніцтва. Для гэтага добрую нагоду прадстаўляла выставка “Зроблена ў Польшчы”, у рамках якой 36 польскіх зынешнегандлёвых прадпрыемстваў паказвалі ўсё тое, што магло зацікавіць беларускую прамысловасць. Цяжка пералічыць тыя тысячи экспанатаў, для разъмяшчэння якіх спатрэбілася аж 14 тысяч квадратных метраў плошчы ў менскім палацы тэнісных кортаў і на суседніх пляцоўках непадалёк Паркавай магістралі. Тут звыш 250 тысяч менчукой і гасцей беларускай сталіцы на працягу двух тыдняў знаёміліся з польскімі будаўнічымі машынамі, сельскагаспадарчай тэхнікай, станкамі і аўтамабілемі, электронікай, хіміяй, вырабамі лёгкай прамысловасці і інш.

Арганізаторы выставы не забыліся і пра культуру. Польскае музыкальнае выдавецтва пропанавала тут значную калекцыю грампласыцінак і нотаў, а *Ars Polona* — абсяжную экспазыцыю тэхнічнай, мастацкай і дзіцячай літаратуры, сярод якой увагу наведвальнікаў прыцягвала паліца з выдадзенымі ў Польшчу перакладамі беларускай літаратуры. Прыменна заўважыць, што ў яе склад увайшлі таксама М. Федароўскі¹ “Diabelskie skrzypce” ў перакладзе А. Баршчэўскага² і томік мініятур С. Яновіча “Zapomnielska”³.

Акрамя паказу экспанатаў, у рамках выставы адбылося некалькі важных мерапрыемстваў, звязаных тэматычна зь яе праграмай. Сярод іх асаблівай увагі заслужуваюць два дзясяткі сымпозіюмаў, у час якіх польскія спэцыялісты абліковалі з сваімі беларускімі калегамі разнастайныя навукова–тэхнічныя пытаныні. Такія кантакты спэцыялістаў часта становяцца зыходным пунктам ня толькі для гандлёвых

¹ Федароўскі Міхал (1853—1923) — польска–беларускі фальклорыст. — А.П.

² “Diabelskie szkrzypce” (“Д’яблова скрыпка”) — зборнік сабранных Міхалам Федароўскім беларускіх казак пад такой назвай у перакладзе Аляксандра Баршчэўскага быў выдадзены ў Варшаве ў 1973 г. — А.П.

³ “Zapomnielska” — зборнік лірычных мініятур Сакрата Яновіча пад такой назвай у перакладзе на польскую мову Я. Чопіка выйшаў ува Ўроцлаве ў 1978 г. — А.П.

пагаднення, але таксама для развязця кааперацыйных сувязяў паміж заводамі або прамысловымі аб'яднаннямі. Іншым цікавым мерапрыемствам быў конкурс, які праводзіла газэта “Советская Белоруссия” на тэму: “Што ведаеш аб Польшчы?” У ім удзельнічала звыш 1000 чытачоў. Урэшце нельга не ўпамянуть дзясяткі контрактаў, якія польскія зьнешнегандлёвые фірмы падпісалі з сваімі савецкімі партнэрамі.

Выставу “Зроблена ў Польшчы” наведалі кіраўнікі вярхоўных партыйных і дзяржаўных органаў БССР. Частымі яе гасцямі былі кіраўнікі гаспадарчых ведамстваў рэспублікі, заводаў і навукова-дасыледчых інстытутаў.

*Друкуецца паводле:
Ніва. 1979. 2 верасьня.*

Гісторыя, невыгодная для ўсіх

З д-рам Юр'ем Туронкам, аўтарам кнігі “Беларусь пад нямецкай акупацыяй”, гутарыць Марак Зюлкоўскі.

— Што ў вашай біяграфіі зрабіла выразальны ўплыў на тое, што вы заняліся дасьледаваннем гісторыі Беларусі?

— Я атрымаў эканамічную адукцыю ў 1953 годзе, больш за 30 гадоў працуя ў часопісе “Rynki Zagraniczne”. Дык адкуль маё зацікаўленыне гісторыяй? Я патлумачу гэта такім адступленнем. У сярэдзіне 70-х гадоў я быў на хімічнай выставе ў Маскве. На прэсавай канфэрэнцыі я пазнаёміўся з журналістам з... “Літературнай газеты”¹. Ён быў тэатральным крытыкам, таму я tym больш зьдзівіўся. Ён патлумачыў, што найгоршое — гэта руціна, што пасъля многіх гадоў працы яму ўжо хопіць толькі назвы п'есы і прозавішчаў актораў. Яму ня трэба было ісьці ў тэатар, каб напісаць рэцензію. Ягоная рэдакцыя здзівіла гэтую зьяву і пасылала журналістам знаёміца з цалкам невядомымі ім галінамі дзеянасьці, каб аднавіць прывычку да інтэлектуальных высілкаў. Я прызнаў, што ён мае рацью.

Маё зацікаўленыне гісторыяй пачалося даўно. Апошнім часам павялічылася. Перш як заняцца акупацыяй, я меў ужо досьці прыстойны, як на мае магчымасці, даробак. Усё гэта вынікала з майго галоўнага зацікаўленыня жыцьцём Вацлава Іваноўскага. Народжаны пад Лідай у фальварку Лябёдка, ён меў колькіх братоў. Адзін з іх стаў палякам, другі — літоўцам, а сам ён быў беларусам. Гэта былі выбары без аніякай ліпы. На зломе XIX і XX стагодзьдзяў людзі пачалі сур'ёзна задумвацца, адкуль яны бяруцца. Ліцьвін як спадкаемца Вялікага

Княства Літоўскага — гэтага ўжо не хапала. Вацлаў загінуў у 1943 г., будучы бурмістром Менску — а значыць, здраднікам. Яго аплявалі з усіх бакоў. Ён жа, будучы ў адміністрацыі акупацыйных уладаў, адначасна апекаваўся беларускай падпольнай арганізацыяй, якая супрацоўнічала з АК. На ягоную думку, беларускі інтэрэс палягаў у пачатку перамоў з польскім бокам.

Я ўпершыню паказаў, што апроч даносаў і кровапраліцця (у мініятурным маштабе ў параўнанні з польска-украінскімі стасункамі) былі таксама і добрыя падзеі.

На пачатку 80-х гадоў я пазнаёміўся з праф. Ласоўскім, які заахвоціў мяне да ўважлівага дасьледавання нямецкай акупацыі. Я супраціўляўся, маўляў, гэта тема для цэлага інстытуту, бо трэба ўлічваць усе аспекты жыцьця пад акупацыяй. Згадзіўся, калі праф. Ласоўскі запэўніў, што ён будзе мяне бараніць, калі ў працы будзе не хапаць, напрыклад, зацемаў пра садаводзтва.

Я ўзяўся за працу. Вышла чыстая палітыка. Якраз у Беларусі яна была найцікавейшая. Пунктам гледжання Бэрліна была яго адсутнасць. Паслалі Кубэ, які з глудзоду зъехаў у гэтым пытаныні. Кубэ палічыў сваёй задачай разъвіцьцё беларускай культуры. Гэта складала вялізарную праблему для дасьледнікаў. Кампэтэнтны гісторык зь Менску сказаў мне, што вельмі цяжка ў Менску займацца акупацыйнай гісторыяй. Кубэ падлягай забыццю як вораг СССР. Але фактычна яго няма ў чым абвінаваціць. “Калі б у нас быў такі, як Кох у Украіне, было б лягчэй пісаць”. Што да нацыянальных пытанняў, Кубэ быў пазытыўнейшы, чым савецкая ўлада. Ён не ўхваліў злачынных спосабаў барацьбы з партызанкамі.

Пасъля абароны доктарскай працы ў сінэжні 1986 году рукапіс атрымалі два выдавецтвы: PWN² і Pojezierze³. На той час не было нікага канкрэтнага адказу, апроч улучэння гэтай кнігі ў выдавецкі плян выдавецтва Pojezierze на 1993 год. Я пагадз-

¹ “Літературная газета” — найстарэйшая расейская штотыднёвая газета, якая вядзе сваю гісторыю з 1830 г. У савецкія часы была афіцыйным органам Саюзу пісьменнікаў СССР. — А.П.

іўся нават на гэта, разважыўшы, як патрэбная гэтая кніжка ў Беларусі. Справа набыла іншы кірунак, калі на пачатку 1989 году мяне наведаў нейкі барадач і сказаў, што ягонае выдавецтва купляе кніжку ўсьляпую і выдасьць яе за паўгоду. Так і адбылося.

— Дагэтульшняя распрацоўка праблемы, узянутай у вашай кнізе, была надзвычай павярхойнай, дарма што час другой сусветнай вайны — прадметсталага зацікаўлення гісторыкаў. Чаму такая малая цікавасць да гэтага “беларускага” адrezку акупацыі?

— Шмат людзей ня толькі ня ведаюць гэтых справаў, але й ня хочуць іх ведаць, прычым як зь беларускага, так і з польскага боку. І адныя і другія хочуць выступаць у ролі арханёлаў і не бяруць да ведама абвінавачаныня ў супрацы з немцамі. Паводле маіх звестак, на эміграцыі (беларускай) гэтая кніжка ня мае шанцаў, бо яна надта выразна выходзіць за міт самароднага адраджэння беларускай палітычнай думкі падчас вайны. Падобнае становішча з ацэнкай АК: зусім нядаўна Кораб-Жэбрык і Ц. Хлябоўскі заяўлі, што ніякіх пагадненняў з немцамі не было. Тым часам Сьвіда — кіраўнік Наваградзкай акругі АК — апублікаваў у гэтай справе адкрыты ліст, у якім прызнаў, што сапраўды супрацоўнічаў з немцамі.

Адзілі АК на гэтых аблішах былі вельмі слаба ўзброеныя. Пасыля вайсковага пактусі Сікорскага-Сталіна (студзень 1941)⁴ яны былі абвязаныя супрацоўнічаць з расейцамі. Я ведаю факты баявой супрацы АК з савецкай партызанкай. Пасыля выкрыцця катынскага злачынства і ў выніку польска-савецкай спрэчкі ў гэтым пытанні АК — дагэтуль саюзная армія — на загад Панамарэнкі стала варожай. У такой сітуацыі слаба ўзброеным

аддзелам АК немцы прапанавалі зброю ўзмен на змаганье з чырвонай партызанкай. АК ведала, што немцы раней ці пазней сицуць, а нам трэба будзе змагацца за ўсходнія крэсы. У канцавым выніку, ідэя патрыятычная. Супраца зь немцамі — гэта прыняцце мэтаду ўласнага ўзмацнення любой цаной. Лёндан крывіўся на гэта, аднак некаторыя адзелы супрацоўнічалі з немцамі да канца, а Віленская акцыя пацвердзіла⁵, што гэтыя контакты былі тактычным пытаньнем.

Застаецца разобрацца з пытаньнем каля-барацыі. Прымяочы вызначэнне, што гэта супраца з акупантам на шкоду ўласнаму народу, не магу съцвярджаць, што польскія ці беларускія нацыянальныя групы з гэтага пункту гледжання можна ацаніць адназначна нэгатыўна.

Аднак гэта далікатная справа, і я разумею, чаму па вайне нікто не хацеў напісаць на гэту тэму. Савецкая гісторыяграфія пісала пра гэта праз прызму разрыву кантактаў у 1943 годзе, польская, у сваю чаргу, да нядайнага часу падпарадкоўвалася савецкаму ўзору. Гэта была гісторыя, невыгодная для ўсіх. Аднак найбольш гэтым цікавілася нямецкая выведка, найбольш дакументаў можна знайсці ў яе архіве.

У кнізе я паспрабаваў адкінуць міты на гэтую тэму.

— Пра нямецкую акупацыю ў Беларусі расказвае вашая кніжка. Ці можна падобным чынам сказаць пра савецкую акупацыю?

— 20 месяцаў 1939—1941. Уваход Чырвонай Арміі на крэсы быў пазытыўна ўспрыняты беларусамі. Нават хадэцыя і беларускія нацыяналісты віталі злучэнне беларускіх земляў, разьдзеленых мяжой Рыскай дамовы. Скончыўся падзел краіны. Паўставала адзінай рэспублікі. З нацыянальнага пункту

² PWN (Pacstwowe Wydawnictwo Naukowe) — Дзяржжаунае навуковае выдавецтва. — A.C.

³ “Pojezierze” — выдавецтва ў Ольштыне. — A.C.

⁴ Відаць, маецца на ўвазе пагадненне паміж урадамі СССР і Польшчы аб аднаўленні дыпламатычных стасункаў, узаемадапамозе ў барадзьбе супраць Нямеччыны і аб фармаванні на тэрыторыі СССР польскага войска, падпісаное 30 ліпеня 1941 г. У прыватнасці, было прынятае раашэнне аб стварэнні арміі пад камандаваннем Уладзіслава Андэрса на тэрыторыі СССР і пры судзейнні польскага ўраду ў Лёндане. — A.P.

⁵ Маецца на ўвазе акцыя Арміі Краёвай “Вострая Брама”, якая праводзілася ў ліпені 1944 г. і мела на мэце вызваленне ад немцаў Вільні ўласнымі сіламі перад прыходам савецкіх войскаў. Дзеянні “акоўцаў” скончыліся няўдачай. — A.P.

гледжаньня вымалёўваўся адзін супольны лёс для ўсёй нацыі. Рэакцыя насельніцтва была пазытыўная. Пасыля пачалося: калектывізацыя, дэпартыі, Курапаты. Гэта выклікала раптоўную зъмену настроіў. У поглядах тых, хто ставіў на супрацу зь Нямеччынай, дамінавала перакананьне, што савецкая ўлада ня возьме пад увагу нацыянальнае пытаньне. Гэта было ўжо пасыля досьведу Курапатай — пасыля вынішчэння нацыянальных кадраў, калектывізацыі, разбурэння нацыянальнай сывядомасці і выцясьнення беларускай мовы на перыфэрый грамадзкага ўжытку. На гэту зъмену стаўлення да савецкай улады паўплывала перакананьне ў трываласці яе палітыкі, што пацвердзіла паваеннае практика. Часам пра гэта кажуць так: “У паняволенай сталіцы ўсе школы ў Беларусі былі беларускія, у вызваленай — расейскія”.

Што да генацыду — сёньня я магу сцвярджаць, што савецкі паводле масавасці ахвяраў значна перасягаў гітлераўскі. Гэтага дастаткова, каб паставіць знак роўнасці паміж адным і другім таталітарызмам.

— З улікам таго, што Беларусь знаходзіцца ў савецкай сферы ўплыву, больш за тое, Москва разглядае яе як складовую частку імперыі, наколькі актуальнае пытаньне нямецкай акупацыі і якія яе вынікі трываюць да сёньня?

— Пра гэта не гавораць, але гэта адчуваецца. Ускосным адказам можа быць ухвала пленуму камуністычнай партыі Беларусі ў лютым 1945 году, у якой прадугледжвалася палітычнае перавыхаваньне грамадзтва ў духу прышчапленыя няянавісці да нямецкіх акупантав. Апроч злачынных, былі і пазытыўныя аспекты. Беларусь часта рабіла неспадзянкі. Як фенікс з попелу, 72 гады таму паўстала БНР. Эмігранты, гаворачы пра гэту рэспубліку, абмінаюць пытаньне нямецкага ўплыву. Я ж магу сказаць: калі б не Фалькенгайм, творцы БНР сядзелі б пад арыштам, пакуль не астылі б.

Другая акупацыя з гэтага пункту гледжаньня была такой самай. У выніку спрыяльнай пазыцыі Кубэ нацыянальны рух меў магчымасць узмацніцца.

— Проста анекдатычнымі сталі аповеды пра беларусаў, якія вітаюць чарговых акупан-

таў — сцярша Саветы, пасыля немцаў — трывомфальнымі брамамі, кветкамі. Які маштаб мела гэта зъява, на зъмену якога лёсусу разылічвалі тыя, хто ставіў брамы?

— Пытанье фармальна лягічнае, але яно ўтрымлівае прыпушчэнне, што толькі беларусы ставілі брамы. А яны былі таксама і ў Ломжы і Граеве, дзе ніякіх беларусаў не было.

Я стараюся не ацэніваць грамадzkіх пазыцыяў. Сусед не згаджаецца з суседам, ёсьць спрэчкі ў сем'ях, што ж ужо казаць пра шматмільённае грамадзтва. Я ня бачу такой аднастайнай пазыцыі. Немцы ў 1943 (паліцыйны рапарт) пісалі, што ў Беларусі ёсьць дзівэ скрайнія групы, адна чакае вяртаньня савецкай улады, другая выступае за немцаў, рэшта ж чакае і ставіць ветразі па ветру.

Што ж сказаць пра жаўнероў, якія перад войной прысяглі Польшчы, у 1939 годзе апнуліся ў Чырвонай Армії, пазней у 1944 — у пранямецкай Беларускай краёвай абароне і ўрэшце зноў у Чырвонай Армії.

Беласточчына зусім не была іншай. Шмат напісана аб tym, што ў 1944 і 1945 годзе беларусы з радасцю віталі народную ўладу. Цяпер, калі камуністычны рэжым разваліўся, а “Салідарнасць” прыйшла да ўлады, пачаліся вагананы.

— Ці ў польскіх палітычных канцэпцыях часоў другой сусветнай вайны як-небудзь улічвалася беларускае пытаньне?

— У гэтым кантэксце беларусы мелі быць толькі нацыянальнай меншасцю ў польскай дзяржаве ў рыскіх межах. Польскі бок быў у саюзе з расейцамі. Таму ён не разглядаў ніякіх пытаньняў беларускай дзяржайнасці. Зрэшты, зыходзячы з вызначэнням Рыскай дамовы, яны маглі гаварыць толькі пра насельніцтва, якое жыло на тэрыторыі, акрэсленай гэтай дамовай.

У канцы 1943 і 1944 г. гэтая справа страціла актуальнасць у выніку зъмены ваеннай канфігурацыі.

— Чым патлумачыць адсутнасць сярод палякаў сцяршадамасці шматвяковай супольнасці лёсаў палякаў і беларусаў?

— Такой адсутнасці няма ў стасунку да польска-літоўскай супольнасці. Тым часам

Літва была Вялікім Княствам, куды ўваходзілі і Літва, і Беларусь. Праваслаўныя Сапегі і Хадкевічы называлі сябе ліцьвінамі, як і бацька Іваноўскіх. Сёньня Вялікае Княства атаесамляецца зь Літвой. Гэта было няслушна і прыводзіць да памылковых ацэнак. Беларусы ў гісторыі таксама заўсёды лічыліся ліцьвінамі.

У XX ст. украінскі і беларускі народы апынуліся на нядобрым геапалітычным шляху. I Расея, і Польшча мелі прэтэнзіі на панаванье на гэтых землях. Гэта сфармавала пэўны тып грамадзкага рэфлексу: калі ўзмадцяйся расейскі націск, раслі сымпатыі да Польшчы, і наадварот. Гэта працуе і сёньня і прысутнічае ў рэакцыях беларусаў у Менску і на Беласточчыне.

Падчас вайны я вучыўся ў Вільні сярод літоўцаў. Памятаю іх вялікую непрыхільнасць да ўсяго польскага. Гэта было пытаньне вызваленія ад польскага патэрналізму. У сярэдзіне семдзесятых я адведаў у Вільні старых прыяцеляў. Звялікім зьдзіўленнем заўважыў зъмену стаўленія да польскасці, да Польшчы. «Слухай, — кажуць, — над намі цяпер расейская пагроза. У звязку з гэтым мы шукаем маральны падтрымкі». Тоё ж самае я назіраў у Менску, асабліва цяпер, прыхільнае стаўленіне да Польшчы, і адначасна я бачу нарастаючыя канфлікты на Беласточчыне. Я прыходжу да высновы, што гэта натуральна на такім этнічным сутыку. Аднак я не могу зазначыць чагосці іншага. Я ня надта веру, што гэтыя лялечкі на стале танцаць самі. Хацелася б зазірнуць пад стол, хто іх рухае.

Усе нам кажуць, што рэвалюцыя 1905 году так напалохала цара, што змусіла яго выдаць дэкрэт пра свабоду друку. Падчас дасыльдаванія я зь зьдзіўленнем выявіў, што царскі ўказ выйшаў раней за рэвалюцыю. Ён меў служыць нэутралізацыі ўплываў ППС, якая ставіла на далучэніе беларусаў, літоўцаў і ўкраінцаў да супольнага змаганья з царызмам. Такая пэрспектыва магла быць для цара ня вельмі прыемнай. Ён ведаў, што свабода друку раней ці пазней

прывядзе да канфлікту з польскім патэрналізмам, палітычным, культурным і рэлігійным. Ён не памыліўся. У прынцыпе, гэтыя канфлікты выявіліся неўзабаве. Цяпер пачалася перабудова, нацыянальнае адраджэнне. І зноў была выцягнутая польская карта. Спрабавалі ў Беларусі. Ня выйшла, хоць становішча польскага школьніцтва ўсё яшчэ вельмі слабое. У Літве, у сваю чаргу, маем адкрыты канфлікт. Ува Украіне і палякі, і ўкраінцы баяцца, як бы не паўтарыліся падзеі 1942—1947 гадоў.

Гэты канфлікт перанесьлі на Беласточчыну. Артыкул Семянякі “Пад рознымі крыжамі” і акцыя вакол яго ў “Кур’еры Падляскім”, на маю думку, пасуоць да гэтага сцэнару.

Усё гэта прыводзіць да сумных высноваў, што гэтыя нацыянальныя праблемы, без увагі на гістарычныя аргумэнты, можна разыгрываць для антаганізацый.

— *Мяне таксама інтыгуе зусім канкрэтнае пытаньне. Чаму вокладка вашай кнігі паўтарае латыскі сцяг (чырвона–бела–чырвоны)⁶, а не беларускі (бел–чырвона–белы)?*

— У гэтым няма ніякай сымболікі. Графічна белыя краі выходзілі не найлепшым чынам. У 1943 годзе была тая самая праблема, калі кніжку пра Беларусь выдаваў Энгельгард⁷. Я не прыхільнік паказаў Пагоні і Ярылавага крыжа пры любой нагодзе. У Польшчы, урэшце, таксама начаста паказваеца арол у кароне ці нацыянальныя колеры.

— *Што перадусім вы хацелі сказаць польскаму чытачу? Як успрымаеца вашая кніжка?*

— Перадусім я хацеў паказаць намаганьні беларускіх палітычных колаў давесці сваю суб'ектнасць, як яны нават у тых цяжкіх варунках імкнуліся да стварэння ўласнай дзяржавы. Я таксама хацеў выкрыць дагэтульшнюю хлускіню савецкай гістарыяграфіі ў гэтай праблематыцы.

Нягледзячы на ўсе хібы, кніжка пачынае жыць. Прыняцьце пераўзыўшло мае спадзя-

⁶ М. Зюлкоўскі памыляеца: чырвона–бела–чырвоны сцяг у аўстрыйцаў, а латыскі сцяг кармінава–бела–кармінавы, пры гэтым белая паласа вузейшая за кармінавыя. — A.C.

ваньні. Асабліва ў савецкай Беларусі. Ужо ўдалося даслаць частку накладу. Ну што ж, яны папросту няшмат ведаюць. Гэтая праблематыка адсутнічала, замоўчвалася. Усю акупацыю афіцыйна паказвалі выключна праз прызму барацьбы савецкай партызанкі з гітлераўскімі акупантамі. Сёньня, на щчасъце, гэта пачынае зъмяняцца. Вельмі зацікаўленая таксама эміграцыя. Напэўна, там зъявіцца якаясьці рэцэнзія.

—Дзякую за размову.

*Пераклад зроблены паводле:
Tygodnik bialostocki. 16.06.1990.*

---

⁷ Маецца на ўвазе кніга Эўгена фон Энгельгарта “Weissruthenien. Volk und Land”, выдадзеная ў 1943 г. у Бэрліне. — A.P.

Проблема ўсходняй Беласточчыны

— Як вы ацэньваеце вынікі перамоў міністра Скубішэўскага ў Менску?

— Так звычайна адбываецца, што ўкладанню сур'ёзнага гандлёвага контракту паміж партнёрамі папярэднічаюць глыбокія дасъледаваныні сітуацыі і часта доўгія перамовы. Пагатоў гэта датычыць міждзяржаўных адносін, галоўным чынам з увагі на значна важнейшыя і больш складаныя палітычныя ўмовы. Як паказваюць паведамленыні варшаўскай прэсы, польскае міністэрства замежных спраўаў перадало беларускім уладам і прадстаўнікам апазыцыі праект супольнай дэкларацыі, разылічваючы на яе лёгкае прыняцьце беларускім бокам. Гэтыя разылікі пакуль ня спрайдзіліся, у выніку чаго паўстала рэдкая сітуацыя, якую радыёныя камэнтатары асьцярожна ацанілі як няўдачу польскай дыпляматыі. Абмінаючы сутнасныя аспекты, выпадае задаць пытаныне, што ў гэтай спраўе зрабіў Генэральны кансулят РП у Менску і чаму ён не папярэдзіў міністра Кшиштофа Скубішэўскага пра негатуўнасць міністра Пятра Краўчанкі¹ да падпісанья такога дакументу?

— Аднак падобны праект польска-украінскай дэкларацыі быў прыняты ўкраінскім МЗС. Чым выкліканая такая вялікая розніца пазыцыяў Кіева і Менску?

— Падпісанье дэкларацыі Ўкраінай няшмат-ёй каштавала. Як вядома, у выніку трагічных падзеяў падчас вайны і ў першыя паваенныя гады польска-украінская дзяржаўная мяжа практычна стала мяжой этнічнай. Кажучы менш далікатна, праблема нацыянальных меншасціяў на гэтым памежжы была развязаная хірургічным шляхам. Гэта аказалася балесным, але эфектуўным. Сённяня гэтая праблема не абцяжарвае перспектывай

польска-украінскай супраць.

Польска-беларускія ж стасункі абцяжарвае праблема ўсходняй Беласточчыны, якая бадай упершыню была закранутая падчас перамоў у Менску. Гэта зрабіла вялікае ўражанье на палякаў і беластоцкіх беларусаў, якія шмат гадоў бясплённа цешыліся ілюзіямі аб развязаныні іх палітычных, эканамічных і моўна-культурных праблемаў Варшавай. Цяпер такі шанец яны бачаць у Менску.

Ня ўсе ведаюць альбо хочуць ведаць, што этнічна беларуская Беласточчына ў 1944 годзе была вырваная з агульнабеларускага кантэксту і падаравана паваеннай Польшчы. Падараваная Сталіным без удзелу ўладаў Беларускай ССР. Таму я могу зразумець пазыцыю міністра Краўчанкі, які прапанаваў заключэнне дамовы паміж Беларусью і Польшчай, у якой, спадзявацьцемсі, будуць талковыя і справядлівыя вызначэнні, якія будуць рэгуляваць як міждзяржаўныя стасункі, так і праблему ўсходняй Беласточчыны. Ясная рэч, гэта вымагае часу і дэталёвага дасъледаванья.

— Беларускія рэакцыі можна зразумець, аднак што вы думаеце пра польскія рэакцыі?

— Яшчэ зарана для вычарпальнага і ўзважанага адказу. У Беластоку, натуральна, запанавалі эмоцыі, у Варшаве ж — шакаванае зьдзіўленыне. Гэта, як я мяркую, ёсьць вынікам шматгадовага ігнараванья і разгляду *reg non est* існаваныя беларускай нацыянальнай меншасці ў Польшчы.

Больш рацыянальнымі і з гэтага гледзішча цікавымі ёсьць ацэнкі афіцыйных колаў і прэсы. Гэтак, прычыну фіяска перамоў у Менску міністар Скубішэўскі бачыць ня ў сутнасных умовах, але ў “слабасці” беларускага партнёра, які патрабуе часу (напэўна, для дасягнення съпеласці). Побач з гэтым вельмі “дышляматычным” выказваннем “*Łycie Warszawy*”² (16.10.1990) зъмясьціла рэпартаж зь Менску Агнешкі Магдзяк-Мішэўскай. Аўтарка піша пра Беларусь як пра бастыён савецкага камунізму, пра яе

¹ Краўчанка Пётро (нар. 1950) — міністар замежных спраўаў Беларусі ў 1990—1994 г. — Рэд.

² “*Łycie Warszawy*” (“Жыццё Варшавы”) — польская штодзённая газета, якая выходзіць з 1944 г. — Рэд.

фікцыйную, бо падараваную Крамлём, сувэрэннасьць і ўрэшце съцвярджае, што польска–беларускія стасункі яшчэ доўга будуць далёкімі ад партнэрскай мадэлі. Словам, як жа прыкра, што польскай дыпляматыі давялося прыніжацца да кантакту зь недасыпелымі беларусамі, сярод якіх ні камуністы, ні нацыяналісты не схацелі працягнуць рукі па польскую дапамогу. Ня ведаю, як гэтыя выказваныні былі ўспрынітыя ў Менску, але мяркую, што яны не павял-

ічваюць польскага палітычнага капіталу на ўсходзе.

Гутарыў Марак Зюлкоўскі.

Пераклад зроблены паводле:
Plus. Bialystok. 17.11.1990.

Дзяржава павінна трымаць курс

— Спадар Туронак, за апошнія гады ў беларускім друку зьявілася шмат публікацыяў, прысьвеченых проблемам веравызнання беларусаў і міжканфесійных адносін. Чым, на Ваш погляд, гэта выклікано?

— Я называю гэта працягам палемічнай літаратуры XVI—XVII стагодзьдзя¹; абмяркоўваюча рэлігійныя пытаныні — рэлігійныя ўмоўна, бо тэалёгія ў іх практична не закранаеца, абмяркоўваюча толькі палітычны і грамадзкі аспекты канфесійнай прыналежнасці. Узяць уздел у палеміцы давялося і мне. У зборніку “Скарыніч” быў апублікованы мой артыкул “Каталіцызм у Беларусі — маштаб проблемы”. Перад гэтым ён друкаваўся ў Польшчы, цяпер выходзіць у Рыме. Дарэчы, гэты матэрыял выклікаў вялікае незадавальненне польскага боку, бо датычыў колькасці каталіцкага насельніцтва Беларусі. Веравызнанне ў Беларусі часта вызначала нацыянальнасць. І ёсць людзі, якія хоцуць, каб католікаў было як найбольш, кажуць, іхняя колькасць сягае 25 працэнтаў. Я звязрнуўся да статыстыкі яшчэ царскага часу — 1897 годзе, вельмі падрабязнай, па паветах. Паводле тых звестак, на мяжы дваццатага стагодзьдзя ў Беларусі было толькі 14 працэнтаў каталіцкага насельніцтва. Але за час, які мінуў, каля 400 000 асобаў з Беларусі выехала ў Польшчу, таму агульная колькасць магла толькі зменшыцца.

— Вы лічыце, што спрэчкі вакол пытанняў рэлігіі — гэта толькі імкненне паставіць царкву на службу нацыянальнай справе?

— Так. Але гэта нармальна. Так павінна быць. Паглядзіце, што было ў Польшчы: усе ўрады, нават камуністы пасъля вайны аднолькова ставіліся да ўсіх канфесіяў. І ўсе

ўлады былі пасъядоўныя ў адной справе: усе канфесіі павінны служыць Польшчы, яны павінны спрыяць нацыянальнай ідэі. І будзе абсолютна нармальна, калі гэтым напрамкам пойдуць у Беларусі.

— Што можаце сказаць Вы як гісторык аб ролі, якую ў гісторыі Беларусі адыгралі праваслаўе і каталіцызм?

— Мушу адзначыць дэструкцыйны ўплыў і аднаго і другога. Гэта несумненна. Вазьміце, прыкладам, XIX стагодзьдзе, шматлікія храстаматы і кніжкі, што былі апублікованы па-беларуску. Я не знаходжу там праваслаўных аўтараў. Усе, пачынаючи ад Рыпінскага² і канчаючи Багушэвічам, былі каталікі. Гэта дыскусійная справа, наколькі яны імкнуліся адрадзіць беларускую нацыю. Тоё, што аўтары пісалі па-беларуску, яшчэ ня ўсё... Але з праваслаўнага боку мы гэтага ня бачым увогуле. Зерне было пасяяна якраз дзялянкамі каталіцка-шляхецкага кірунку. Лічу, што іхний памылкай было тое, што яны ня выпрацавалі палітычныя праграмы, якую аднолькова магла б успрыяць і каталіцкая меншасць, і праваслаўная большасць беларусаў.

Па сутнасці, былі два кірункі: у адным рэчышчы — каталіцка-шляхецкая плынь, у другім — праваслаўны заходнерусізм. Паміж імі не было нічога агульнага, іх не яднала нават родная мова.

Цяпер, у канцы XX стагодзьдзя, сітуацыя прынцыпова не зьмянілася. Беларусь па-ранейшаму робіць выбар паміж польскім Касцёлам і расейскай Царквой.

— Але ж уніяты, уплыў якіх паступова пашыраеца, маюць выразна беларускую арыентацыю...

— Я лічу, масавай звязай уніяцтва ня стане. Але калі б пайсталі дзесяць-дваццаць уніяцкіх парафіяў, гэта мела б пазытыўны ўплыў на беларусізацыю праваслаўя. Гэта стала б каталізаторам беларусізацыі.

Іншая справа: чаму беларуская Праваслаўная царква не імкнецца да аўтакефаліі?

¹ Маецца на ўвазе палеміка паміж прыхільнікамі і праціўнікамі царкоўнае уніі ў Рэчы Паспалітай. — А.П.

² Рыпінскі Аляксандар (1811—1900) — беларуска-польскі паэт, фальклорыст, графік і кнігавыдавец, аўтар фальклорыстычна-этнографічнага дасьледавання “Беларусь”. — А.П.

Гэта справа ня толькі Царквы: чаму беларускі ўрад не імкнецца да аўтакефалізацыі БПЦ? Паглядзіце, што рабілася ў Польшчы пасля першае сусьеветнае вайны, калі Праваслаўная царква ў Польскай дзяржаве ўся падпарадкоўвалася Маскоўскуму патрыярхату. Урад рабіў вельмі многа, каб унезалежніць гэтую царкву на польскай тэрыторыі ад замежнага цэнтра. Улады не краналі царкоўных канонаў ці тэалёгіі, але што датычыць арганізацыі — тут усё мела вырашаць Варшава, а не Москва. І гэта адбылося, хачы з цяжкасцю. Бодзяржаўная незалежнасць стварае інстытуцыянальную базу для аўтакефаліі. На мой погляд, гэтае пытанье мусіць быць вырашана ў Беларусі. І без умяшальніцтва ўраду не абыйдзеца.

— *Месца нацыі ў дзяржаве?*

— Яна павінна займаць важнае месца. І ня можа быць інакш. Я разумею: трэба лічыцца з рэаліямі. Была праведзена, асабліва пасля вайны, гэтае страшная русіфікацыя. Тут была систэма: ня толькі адсутнасць школаў, але і адсутнасць пэрспэктыўны выкарыстання беларускай мовы. Падала грамадзкае значэнне мовы і зъмяншалася зацікаўленыне ёй у школах. І таму сёньня працэс аднаўлення значнасці беларускай мовы павінен таксама ісьці ня толькі зьнізу, праз арганізацыю клясаў і школаў, але і зверху, праз пашырэньне ейнага ўжыванья ў дзяржаўных установах, сродках масавай інфармацыі. Пабеларуску павінен гаварыць урад.

— *Адраджэнне дзяржавы праз адраджэнне народу?*

— Гэта вельмі складана. Працэс павінен пачацца з адраджэння элемэнтарных нацыянальных вартасцяў, але гэта справа на доўгія гады.

— *Ці будзе спрыяць адраджэнню беларускасці ўваход краіны ў сусьеветную супольнасць, а таксама разьвіцьцё ў краіне новых эканамічных стасункаў?*

— Рынкавая систэма не дапаможа — нацыянальная справа для яе абыякавая. Да-лей: некаторыя прарапаведуюць ідею адкрыцца межаў, наданыя ім выключна адміністрацыйнага значэння. У такой сітуацыі, у становішчы, у якім сёньня знаходзіцца беларуская культура, мова, гэта было б для іх

з'явай абсолютна не карыснай. Вам патрэбна вырасціць прынамсі адно пакаленіне да таго часу, як будуць адкрытыя межы.

— *Першаснасць інтарэсаў народу ці дзяржавы?*

— Тут, у Польшчы, гэта адно паняцце. Але ў Беларусі яны могуць не супадаць. Я не хачу даваць гатовых рэцэптаў. Папросту вы самі мусіце мець гэта на ўвазе.

— *Колькі ўжо напісана, колькі сказана пра неабходнасць павышэння сувядомасці нацыі... Але слова застаюцца словамі. Патрэбныя ўчынкі. Я не разумею, аб чым тут можна спрачацца? Зрабіць школы беларускімі? А можа насельніцтва не захоча? Ну і што? Грамадзянін дзяржавы павінен ведаць дзяржавную мову, бо ён ёю будзе карыстацца. У гэтым аспекте цікава прасачыць разъмежаванье “ў вас” — “у нас”?*

— Я беларус, але я — грамадзянін Польшчы. Я ўпэўнены, што ў 70—80-я гады ніводзін, падкрэслью, ніводзін з маіх артыкулаў у вас ня быў бы апублікованы. Значыць, што дасылчыкі ў Польшчы, незалежна ад таго, якой яны былі нацыянальнасці, заўсёды мелі большыя магчымасці, чым дасылчыкі на тэрыторыі БССР, таксама незалежна ад іхняга паходжання. Менавіта ў вас на пачатку 80-х гадоў усе мае працы траплялі ў спэцфонд. Гэты падзел мае выключна такое значэнне. А ўвогуле мая праца скіравана на памнажэнне здабыткаў і вартасцяў агульнай беларускай науکі, таксама незалежна ад таго, на якой мове будуць напісаныя мае працы.

— *Што вы ўвогуле скажаце пра беларусаў у Польшчы?*

— Улічыце адно: тут мы — атожылак нацыі па-за межамі дзяржавы. 200—250 тысяч — гэта вельмі мала. Так, мы маем свае школы, выданні, арганізацыі, але наколькі слабое ўсё гэта... І калі Беларусь ня здолее захаваць і абараніць сваю нацыянальную тоесамаснасць, сваю дзяржаўную незалежнасць, мы празь нейкі час будзем папросту асыміляваныя — гэта звычайная з'ява для ня маючай нацыянальной дзяржаўнасці меншасці. Цяпер беларуская дзяржава ствараеца. Але яна павінна працеваць па-

дзяржаўнаму. І аднымі зь першых трэба ўрэгуляваць дзяржаўна–рэлігійныя спрэчкі. А ўвогуле, я лічу, што сёньня гэтую палеміку трэба перажыць. Мы маўчалі дзясяткі гадоў, і яна павінна адбыцца ўжо таму. Іншая реч, што гэта мае істотнае інтэлектуальнае значэнне. Няхай людзі спрачаюцца, знаходзяць аргумэнты і контрааргумэнты, выпрацоўваюць канцепцыі — гэта ўсё пазытыўна. Але не спадзяюся, што сёньня, на парозе XXI стагодзьдзя, канфэсійная проблематыка будзе дамінаваць.

Друкунца паводле:
Чырвоная змена. 1992. № 32.

Гутарку вёў Уладзімер Панада

Дасьледчык акупацыі

Кветкі ў рулях

Вашае дзяцінства прыпала якраз на міжваенныя гады. Што Вам найбольш запомнілася з тых часоў?

Юры Туранак: Зъмены ўлады. Нарадзіўся я 26 красавіка 1929 г. у мястэчку Дукшты Сьвянцянскага павету Віленскага ваяводзтва (цяпер гэта Ігналінскі раён Літвы). Аднак мястэчка не магу назваць сваёй радзімай. Бацька, Браніслаў, паходзіў зь Дзісеншчыны, а маці, Мар'яна, — зь Беласточчыны. У Дукштах сям'я пасялілася ў 1928 г., калі бацька атрымаў пасаду раённага лекара. Навокал Дукштаў пераважалі літоўскія вёскі, жылі ў стараверы. У мястэчку больш за палову жыхароў складалі жыды, а астатнію частку — літоўцы, палякі, расейцы-стараверы і вельмі мала беларусаў.

У верасьні 1939 г. у Дукшты прыйшла Чырвоная Армія, а ў канцы каstryчніка яны адыйшлі да Літвы. У чэрвені 1940 г. зноў прыйшла Чырвоная Армія. Праз год — немцы. У нашай хаце панавала беларуская атмасфера — книгі, часопісы, “візыты” (бацька быў дзяячом беларускага нацыянальна-вызвольнага руху), а характеристар вуліцы мняўся ў залежнасці ад пануючай улады. На пачатку лістапада 1939 г., калі Дукшты разам з Вільнем адыйшлі да Літвы, аднавіліся заняткі ў школе, цяпер ужо літоўскай. І я перажыў немалы шок, калі даведаўся, што трох чверці маіх аднаклясьнікаў раптоўна “забыліся” польскую мову. Давялося і мне хуценька вучыць літоўскую.

Шторазу зь зъменай улады ў школе вывешвалі новыя партрэты: спачатку быў Пілсудзкі, потым — Сымятона¹, за ім — Ленін, пасля — Гітлер. Цікава было назіраць, як насельніцтва сустракала новую ўладу. У верасьні 1939 г. Чырвоную Армію віталі з хлебам і сольлю, з партрэтамі Леніна і нават Інтэрнацыяналам. Літоўскіх салдатаў сустракалі больш съціпла. А немцаў у 1941 г. сустракалі з энтузіязмам. Якраз пачаліся

арышты “ворагаў народу”, і з Дукштаў ужо адыйшлі два эшалёны ў Сібір. А трэці не пасыпей, і немцы ў літаральным сэнсе яго вызвалілі.

Ці розынілася Вашае стаўленыне да нямецкай улады ад стаўлення да ўсіх іншых?

Мне ў 1941 г. было 12 гадоў, і мянэ цікавілі ня лёзунгі, а толькі выгляд і паводзіны штораз іншага войска. Вайна для мянэ пачалася не ў 1941 г., а ў 1939 г. У 1939—1942 г. я працягваў вучыцца ў Дукштанскай пачатковай школе, а ў 1942—1945 г. — у літоўскай гімназіі ў Вільні. Мянэ вызвалілі ад аплаты за вучобу, жыў у інтэрнаце, там і харчаваўся. Голаду не адчуваў: акрамя інтэрнацкай сталоўкі меў прадуктовую картку, якую можна было реалізаваць у віленскіх крамах. Вучыліся, хадзілі ў кіно, на танцы да дзяўчат. Палітычнымі падзеямі я амаль не цікавіўся, адно сачыў за рухам франтоў.

Першы дзень акупацыі Дукштаў я добра запомніў. Ішлі маладыя хлопцы, а насельніцтва сустракала іх кветкамі. Тыя жаўнеры ўтыркалі кветкі ў рулю аўтаматаў, так і ўшлі па мястэчку. А ўвечары адзін жаўнер іграў на вуліцы на акардзоне, і калі яго сабралося багата местацкоўцаў. Падыйшоў і адзін старавер, у расшытай кашулі, зь велічэзнай барадой. Стаяць і слухае. Жаўнер кінуў позірк і зіграў “Матушку Волгу”. У старавера ажно сылэзы пырснулі з вачэй.

А ў ліпені 1944 г. прыйшла савецкая ўлада. Памятаю, адзін танкіст узьлез на бочку і распавядаў нам пра нашыя пакуты пад нямецкай акупацыяй, што выклікала іранічнае зъдзіўленыне.

Як Вы атрынуліся пасля вайны ў Беластоку?

Мая маці вырашыла вярнуцца на Беласточчыну яшчэ ў 1938 г., калі памёр мой бацька, але пераехаць мы здолелі толькі пасля выгнанья немцаў. У Беластоку я вучыўся ў ліцэі. І вось выклікае мянэ настаўнік гісторыі распавесці пра Грунвальдскую бітву. Я і распавеў, як вучылі ў літоўскай гімназіі: пра мужнага Вітаута і Ягайлу, які ўвесь час маліўся. Калі я скончыў, уся кляса разам з настаўнікам рагатала. Я атрымаў двойку. Такім чынам, да дукштанска-віленскіх на-

¹ Сымятона Антанас (1874—1944) — прэзыдэнт Літвы ў 1919—1920 і 1926—1940 г. — А.П.

зірнаньня ў далучыўся яшчэ крытыцызм да “гістарычных ісъцінаў”, фабрыкаваных прыхільнікамі “гістарычнай прауды”. Гэты крытыцызм застаўся на ўсё жыцьцё.

Хімія й гісторыя

Ці гісторыя ёсьць Вашай спэцыяльнасцю?

Не. Атрымаўшы ў 1952 г. дыплём магістра эканамічных навук, я некалькі гадоў адпрацаваў на імпартна-экспартным прадпрыемстве хімічных вырабаў. Адначасова выкладаў на катэдры эканамічнай геаграфіі Вышэйшай школы плянавання і статыстыкі ў Варшаве. Першая праца была мэханічная, чыноўніцкая, а другая — казкі пра сталінскія пляны пераўтварэння прыроды і да т.п. А мяне цікавіла сур'ёзная праца. І на пачатку 1956 г. я пакінуў тэя ўстановы й пайшоў працаўцу у Польскую замежнагандлёвую палату, у межах якой неўзабаве была створаная газета “Замежныя рынкі”. У ейнай рэдакцыі адпрацаваў 40 гадоў, вывучаў каньюнктуру хімічных рынкаў. Надрукаваў шмат артыкулаў і распрацовак, нават выдаў кнігу “Польша на міжнародным хімічным рынку” (1972). Шмат гадоў удзельнічаў як дэлегат ад Польшчы ў працы Камітэту хімічнай прамысловасці Эўрапейскай эканамічнай камісіі ў Жэнэве, а таксама ў арганізацыі некалькіх гаспадарчых выставаў у розных краінах Эўропы, у тым ліку і ў Беларусі.

Як хімік-еканаміст стаўся гісторыкам?

У 1956 г. у Польшчы пайстала Беларускае грамадзка-культурнае таварыства. Я быў шмат гадоў старшынём яго Варшавскага аддзялення, кіраўніком Навуковага гуртка таварыства. Тут і акрэслілася цікавасць да гісторыі. Па-першое, хацелася высьветліць пытаньні, якія замоўчваліся ці фальсифіковаліся паваеннай гісторыяграфіяй і публіцыстыкай. Таму й заняўся распрацоўкай гісторыі беларускага школьніцтва на Беласточчыне падчас нямецкай акупацыі, напісаў артыкул аб беларускай школе ў Варшаве (1942—1944) і дасьледаваньне “Беларускае пытаньне ў палітыцы Лёнданскага лягеру 1941—1944”. У Інстытуце гісторыі Польскай акадэміі навук мне прапанавалі дысэртацыю “Беларусь пад

нямецкай акупацыяй”, за якую ўзяўся з ахвотай і зацікаўленым.

Імглісты геаграфічны панятак

У гісторыі другой сусветнай багата недасъледаваных пытаньняў. Чаму Вашую ўвагу прыцягнула менавіта кнігавыдавецкая справа?

Кнігадрук і выпуск першядычных выданьняў былі найбольш істотным і вымяральным паказнікам нацыянальнага руху.

Кнігавыдавецкая справа часу вайны ёсьць працягам маіх дасъледаваньняў несавецкай, ці, дакладней, недзяржаўнай, выдавецкай дзеянасці ў першай палове XX ст. У парашунанні з усімі суседнімі краінамі беларускія кнігі пачалі выдавацца позна, выходзілі марудна, пры сціплым інтэлектуальным патэнцыяле творцаў і малым попыще чытачоў, што, у сваю чаргу, абумоўлівалі іх наклады. Выпуск і распаўсюджаньне кніг — цікавае адлюстраваньне нацыянальнай сывядомасці беларусаў. Можна гэтamu пытаньню прысьвяціць адмысловую публікацыю, абавірючыся на вынікі маіх шматгадовых дасъледаваньняў, або перавыдаць мае працы ў адной кнізе. Адно баюся, што на гэта ня хопіць ні часу, ні сілаў.

У звязку з кнігавыдавецкай дзеянасцю, як Вы ацэньваеце значнасць і сілу беларускага нацыянальнага руху падчас нямецкай акупацыі?

Цяжка адказаць на гэтае пытаньне адным словам. У 30-я паход супраць беларускага нацыяналізму ў БССР паўплываў на абастрэнненне нацыянальнай палітыкі ўрадаў Польшчы і Латвіі. У выніку, напярэдадні другой сусветнай вайны беларускае пытанье было практычна незадўажнае ў Эўропе. Калі ў першую сусветную вайну для нямецкіх палітыкаў і гісторыкаў Беларусь была “невядомай краінай”, то праз 20 гадоў генэральны камісар Беларусі Вільгельм Кубэ ацэньваў яе ня больш як імглісты геаграфічны панятак.

У 1941 г. нямецкія цывільныя і ваенныя ўлады сустрэлі ў Беларусі парадакальную пасіўнасць і нацыянальную абыякавасць

мясцовага насельніцтва. Створаныя на пачатку акупацыі беларуская адміністрацыя і паліцыя мелі пераважна небеларускія характеристары і лёгка паддаваліся ўплыву савецкага ці польскага падполья. Аднак стаўка Кубэ на беларускі нацыяналізм рабіла сваё, і зь вясны 1942 г. становішча пачало мяняцца. Гэтаму спрыяла беларуская адміністрацыя, прэстыж беларускай мовы як дзяржаўнай, дзеянасць Беларускай народнай самапомачы, самахоўкі, Саюзу беларускай моладзі, Рады даверу і Беларускай цэнтральнай рады. Як съведчыць архіўная дақумэнтацыя, прагрэс беларускага нацыяналізму непакоі ѿзвесці і польскага падполья, якое крывава распраўлялася зь беларускімі дзялячамі. Адзнакай росту нацыянальнай съядомасці ёсьць тое, што ў чэрвені 1944 г. дзясяткі тысяч жыхароў Беларусі выбирайлі незайдросны лёс выгнанцаў замест бальшавіцкага “вызвален’ня”.

Не калябарацыя

У такім выпадку, ці правамоцны да беларускіх дзяячоў часоў вайны тэрмін “калябаранты”? І наколькі арыентацыя на Нямеччыну была на той час апраўданая?

Калябарацыяй звычайна называюць супрацоўніцтва з ворагам на шкоду сваёй дзяржаве і народу. Пры такім разуменіні калябарацыя ня можа быць апраўданай, яна караеца злодыя і зрада. Асноўнай мэтай беларускіх нацыянальных дзяячоў было стварэнне перадумоў для аднаўлення ў спрыяльні момант ліквідаванай бальшавікамі дзяржаўнасці. Першачарговая задачай лічылася аббуджэнне нацыянальнай съядомасці народу, арганізацыя беларускай адміністрацыі і войска. Такія памкненыні былі непрымальныя для Савецкага Саюзу, яны ігнараваліся ягонымі хаўрусынікамі — ЗША і Вялікай Брытаніяй. А таксама польскім эміграцыйным урадам, зацікаўленым у аднаўленні Рыскай дамовы і ў падзеле Беларусі.

Спрабы нацыянальных дзяячоў аднавіць незалежную дзяржаву, якая павінна была забясьпечыць інтэрэсы беларускага народу, ніяк нельга лічыць калябарацыяй у вышэйакрэсленным сэнсе. Iх стаўленне да Нямеччыны можна трактаваць як нармальнае

супрацоўніцтва ў галіне палітыкі. Такое супрацоўніцтва было ж прымальнym для СССР у 1939—41 г., калі яно адпавядала яго інтэрэсам.

Дык у чым тады прычына настолькі рознага стаўлення ў беларускай гісторыяграфіі да нацыянальнага руху часоў вайны?

Тое, што ацэнкі бываюць розныя, — гэта нармальная. Такое права аўтараў. На падставе тых шматлікіх публікацыяў, якія атрымліваюць, складваеца ўражанье, што за апошніяе дзесяцігодзінь беларуская гісторыяграфія зрабіла значны прагрэс у вывучэнні розных аспектаў жыцця паднямецкай акупацыі, у тым ліку і ў вывучэнні дзеянасці нацыянальных арганізацій. Выяўляюцца і публікуюцца новыя факты, дакумэнты, апрацоўваюцца біографіі. Заўважаеца таксама, што стаўленне гісторыкаў і публіцыстаў да дзяячоў той пары стала менш эмацийным, а больш аргумэнтованым, культурным. Нават у выпадку нэгатыўнай ацэнкі. На гэтым фоне бессэнсоўнае тое, што робіцца на замову. Бессэнсоўна ганьбаўца нацыянальную сымболіку толькі таму, што яна выкарыстоўвалася ў гады акупацыі. Сёння над Крамлём лунае сцяг, якім карысталіся ўласціўцы, і ніякі нармальны чалавек цяпер не аплёўвае таго сцяга.

Запісала Натальля Гардзіенка

Друкуюцца паводле:
Наша Ніва. 2002. № 5(100).